

Jeroen van der Waal (foto: Bob Bronshoff)

INTERVIEW MET STRATIFICATIESOCIOLOOG JEROEN VAN DER WAAL

'HET GAAT OM WAT ER GEZEGD WORDT, NIET *HOE*'

In mei sprak Jeroen van der Waal zijn oratie *Over leven met een lage status* uit. De hoogleraar Stratificatiesociologie rondde de mavo nooit af, ging vervolgens aan het werk in de scheepvaart om vijftien jaar later deeltijd te gaan studeren aan de Erasmus Universiteit. *Maatschappij & Politiek* sprak met hem.

IVO PERTIJS

De opvallende route naar het hoogleraarschap van Jeroen van der Waal verliep stapsgewijs. 'Ik voer op de binnenvaart. Een collega zag mij met een boek van Alistair MacLean. MacLean schreef stoere mannenboeken over marine, oorlog en dat soort dingen. Mijn collega raadde mij aan om *Advocaat van de hanen* van A.F.Th. van der Heijden te lezen. Ik voer van woensdag tot woensdag. Bij thuiskomst kocht ik dit boek. Het was een uitdaging om dit boek te lezen, omdat ik letterlijk bij elke pagina het woordenboek erbij moest pakken. Het was het pre-internettijdperk. Ik bouwde mijn woordenschat snel op en raakte geïnteresseerd in de literatuur. Ik voer nog steeds toen ik besloot om Algemene cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit te studeren. Dit is een geweldig initiatief voor mensen die vanwege allerlei redenen niet het klassieke vwo-pad doorlopen en toch willen studeren', vertelt Van der Waal.

HAVEN

Na het behalen van zijn propedeuse wilde Van der Waal Sociologie aan de Erasmus Universiteit studeren: 'Daarvoor moest ik wel een baan aan de wal krijgen, want ik voer destijds nog. Ik studeerde in deeltijd Sociologie en werkte daarnaast in ploegendiensten in de haven. Ik was eind twintig. Ik wilde aan een "echte" universiteit studeren. Dat was een statusding. In sociologisch jargon was de Open Universiteit een soort bastaardinstitutie. De Open Universiteit is ook een echte universiteit, maar zo ervoer ik dat niet. Ik studeerde om een academische graad te behalen, niet vanwege een beroepsperspectief. In de scheepvaart en in de haven verdiende ik namelijk een goede boterham. Tijdens mijn studie werd ik gegrepen door onderzoek. Ik voelde mij thuis in een groep onderzoekers. Misschien was ik met mijn master in de Sociologie in de haven blijven werken als ik deze mensen niet had ontmoet'.

Volgens Pierre Bourdieu blijven universitair geschoolden die in lager opgeleide milieus opgroeiden ook later merken dat ze een andere achtergrond hebben.

'Dat is voor mij zelfs zeer herkenbaar. Voor de meesten is die tijdspanne dat ze in lager opgeleide milieus doorbrengen veel korter. Ik werkte vijftien jaar eerst in de binnenvaart en vervolgens in de haven. Dit zijn werkplekken die misschien wel het verste afstaan van academische milieus. Het is er ruw en masculien; alles wat het op de universiteit niet is. Mensen kennen de verhalen van Édouard Louis. Hij wilde zichzelf heruitvinden. Dit proces begon bij hem al op de middelbare school. Ik bracht veel langere tijd door in lager opgeleide milieus, namelijk tot mijn dertigste.'

MANIEREN

Als later in het gesprek de verschillen in opvoeding van leerlingen aan bod komen, brengt Van der Waal Bourdieu weer ter sprake. 'Bourdieu formuleerde veel goede ideeën, met name met betrekking tot het habituele. De gymnasiumleerling ging ook op jonge leeftijd dingen categoriseren. Wat is gepast en nastrevenswaardig en wat niet? Dat verloopt natuurlijk. Soms zijn het fysieke reacties, bijvoorbeeld hoe je ergens op reageert of ergens van in de lach schiet of niet. Hollywood gebruikt dat in een film als *Erin Brockovich*. Veel mensen herkennen dit. Als bij een bepaalde grap bij iedereen de mondhoeken naar beneden gaan, terwijl jij begint te schateren van de lach, dan ben je af. Hier kun je letterlijk niets aan doen. We hebben basale emoties zoals woede, rechtvaardigheid en teleurstelling. Vooral in de hoger opgeleide milieus uit je die gereserveerder. Achteraf kun je beredeneren dat het beter is. Dat zal best, maar dat is ook omdat je je ouders en je vrienden dat ziet doen', stelt de hoogleraar. Het gaat volgens hem om de *fit*. Van der Waal: 'Leerlingen op het gymnasium die zelf hooggeschoolde ouders hebben gaan er vanwege die sterkere fit soepeler doorheen, voelen zich er thuis en docenten waarderen deze scholieren daarom meer. Laagopgeleiden

vinden dit vaak schijnheilig of niet authentiek. Op bepaalde vlakken vinden laagopgeleiden de hoogopgeleiden competent, maar kouder en afstandelijker. Dat laatste wordt niet gewaardeerd. Dat koudere wordt wel van je verwacht als je op het gymnasium zit. Moet je je bij de schooldirecteur, op het *principal office*, melden - ik ken dit natuurlijk alleen uit series - dan worden dat soort manieren gewaardeerd.'

In uw oratie benadrukt u het onderscheid tussen status en klasse. Wordt dit onderscheid onderschat?

'Jazeker. De Bourdieusiaanse traditie is daar voor een groot deel verantwoordelijk voor. Status wordt vaak als een soort afgeleide van klasse gezien. Dat is het pertinent niet. Dit is duidelijk empirisch aantoonbaar. Dat neemt niet weg dat een hoge klassepositie een hoge status met zich mee kan brengen. De statusverschillen waar ik mij op richt hebben sterk met opleidingsverschillen te maken. Opleiding heeft onder meer een statusaspect. Over het algemeen hebben hoger opgeleiden een hogere klassepositie, maar zo sterk is dit verband in Nederland ook weer niet. Denk aan die grote groep afgestudeerde alfa's en gamma's van wie de kinderen grote kans hebben om op het vwo of het gymnasium te komen en al die cultureel-eliteaire preferenties hebben. Deze groep mensen verdient al lang niet meer dan de gemiddelde tegelzetter en schilder, zeker als de laatsten zzp'ers zijn geworden. Die wonen inmiddels in een twee-onder-een-kapwoning in een kleine stad met twee vrij nieuwe auto's voor de deur. Menig afgestudeerde alfa of gamma gaat voor een niet al te hoog salaris van het ene naar het andere baantje in de grootstedelijke arbeidsmarkt. Een lage status is een ander fenomeen, dan armoede. Er is in Nederland armoede. Er zijn mensen die moeten sappelen. Dit heeft aantoonbare gevolgen hoe zij tegen de wereld aankijken, maar leidt ook tot stress, enzovoorts. Maar daarnaast heb je ook nog lage statusfenomenen. Daar gaat mijn oratie over. Als mensen een lage status ervaren,

In onderzoek naar de empathiemuur wordt verwezen naar de Amerikaanse Tea Party (foto: Tea Party Express in de hoofdstad van Minnesota, bron: Wikimedia Commons)

dat op hen wordt neergekeken omdat ze andere culturele preferenties hebben of niet zo'n hoge opleiding, dan kan dat allerlei gevolgen hebben. Niet alleen in het politieke domein, maar ook als het om hun gezondheid gaat. Status en klasse zijn analytisch en empirisch verschillende dingen.'

Het klinkt paradoxaal. Een tegelzetter met een uitstekend inkomen heeft niettemin het gevoel dat er op hem wordt neergekeken.

'Dat is zo. Niet in het economische domein. De tegelzetter ziet ook wel dat hij het financieel beter voor elkaar heeft, dan menig professional in de alfa- of gammahoek. Als het om de vertegenwoordiging in de politieke en culturele domeinen gaat, voelen ze zich niet serieus genomen als ze bijvoorbeeld reserves tegenover de instroom van asielzoekers hebben of dat ze merken dat ze om sommige dingen niet mogen lachen.'

In uw oratie beschrijft u de empathiemuur waarbij leden van 'Ons Soort Mensen' (OSM) grote weerstand voelen tegenover lager opgeleide burgers. In hoeverre is het begrip empathiemuur ingeburgerd?

'Hochschild muntte dit begrip in haar onderzoek naar mensen in het zuiden van de Verenigde Staten die toen affiniteit met de Tea Party hadden. In de periode dat ze onderzoek deed kwam Donald Trump op. Onderzoekers waarmee ik samenwerk gebruiken deze term inmiddels ook. De term resoneert in de media. Daar gaat het vooral om de vraag of we elkaar nog herkennen. Maar als je onderzoeker bent - iemand die dus per definitie hoger

opgeleid is en aan een universiteit werkt - en je je vooral identificeert met het milieu waarin je beweegt en de politieke opvattingen die daar vigerend zijn, dan is het vaak heel moeilijk om een open gesprek te hebben met veel lager opgeleide burgers die radicaal anders tegen die dingen aankijken. Als je als onderzoeker de ambitie hebt om de belevingswereld van andere groepen te doorgronden, dan moet je die empathiemuur slechten. Dit is geen burgerfatsoen of zo, maar een noodzakelijke voorwaarde om je werk goed te doen. Dat vraagt wat van een onderzoeker.'

'DE TEGELZETTER ZIET OOK WEL DAT HIJ HET FINANCIËEL BETER VOOR ELKAAR HEEFT DAN MENIG PROFESSIONAL IN DE ALFA- OF GAMMAHOEK.'

De docent maatschappijleer is eveneens hoger opgeleid. Wat betekent dit voor de wijze waarop ze aan leerlingen uit lager opgeleide milieus lesgeven?

'Vanwege de specifieke interesse zit er een stevige zelfselectie in en zijn docenten vaker van links-progressieve signatuur. Daar zet ik een goede fles wijn op in. Voor veel lager opgeleide burgers is dat de

steen des aanstoots. Als het gaat om integratie en immigratie, de Europese Unie of *law and order*, dan hebben zij daar veelal radicaal andere ideeën over. Het is voor docenten belangrijk om te vertellen dat burgers allemaal evenveel waard zijn, zowel de miljardair als het kind van de lager opgeleide alleenstaande moeder. Die *entitlement*, het gevoel van gerechtigheid dat je mee mag praten en dat jouw stem even belangrijk is als de stem van anderen, lijkt mij een voornaam punt om over te brengen. In onze liberale democratie zijn sommige dingen arbitrair. Als het bijvoorbeeld over de *Nexit* gaat, dan wordt er gezegd dat dit niet kan en dat het veel geld kost. Daarover kun je van gedachten wisselen. Dat is iets anders, dan de *Nexit* wegzetten als een krankzinnig idee. Voor sommigen is die soevereiniteit belangrijk. Dat valt ook binnen die liberale democratie. Verdragen zijn afspraken die we met elkaar hebben gemaakt. Je kunt uitleggen waarom we die afspraken maakten, maar een verdrag is geen natuurwet. Aan de zwaartekracht kunnen we niet ontkomen, maar uit een verdrag kun je je terugtrekken. Voor de helderheid: ik pleit daar niet voor. In debatten zie ik dat te veel dingen als een fait accompli of een natuurwet worden voorgesteld. Leerlingen die opgroeien in lager opgeleide milieus waarin anders tegen bepaalde zaken wordt aangekeken hebben constant het idee dat zodra zij ergens meer affiniteit mee hebben, ze te horen krijgen dat dit eigenlijk buiten de orde is en niet serieus wordt genomen. Je kunt mensen wel attenderen op hun manier van spreken die minder gepolijst is, maar diskwalificeer mensen niet omdat ze bepaalde dingen ruwer verwoorden. Het vogeltje zingt zoals het gebekt is. Het zijn sterk geïnternaliseerde manieren van doen. Kinderen spreken net zoals hun ouders en de mensen in het milieu waarin ze opgroeien. Het gaat het er vooral om *wat* er wordt gezegd en niet *hoe*. Een psycholoog gaf eens college over fraudegevallen, bijvoorbeeld door Diederik Stapel, en legde een bepaalde situatie uit. "Ik zou hem op z'n smoel slaan", merkte een in een werkmilieu opgegroeide Sociologie-studente die in een *honours*-klasje zat op. Mijn collega ging hier mooi op in. Hij zei dat we dit soort dingen in academische kringen anders aanpakken, maar hij begreep wat de studente met haar opmerking bedoelde. Je kunt de opmerking van de studente onfatsoenlijk noemen, maar ze benadrukte vooral dat je fraude echt niet kunt maken. Dat je wil dat conflictregulering op een andere manier gaat, zonder fysiek geweld, daar ben ik ook voor, maar velen zien de opmerking van de studente als een

indicatie dat ze het niet begrijpt. Ze begrijpt juist goed dat er niet alleen een formele regel wordt overtreden, maar dat het ook in morele en normatieve zin fout ging. Dat wil niet zeggen dat je iemand ergens niet op kunt attenderen. Dat deed deze docent ook.'

Hoe moeilijk is het voor iemand die niet in lager opgeleide milieus is opgegroeid zich in de levensstijl en opvattingen van lager opgeleiden in te leven?

'Vanwege de toenemende segregatie tussen hoog- en laagopgeleiden en de uitkristallisering van de sociale mobiliteit - alleen bij migranten zie je nog regelmatig dat kinderen stijgen als je het over het onderwijsniveau ten opzichte van hun ouders hebt - wordt dit moeilijker. Er is ook een rol voor het onderwijs zelf weggelegd. Een van mijn promovendi, Kjell Noordzij, besprak op de universiteit met sociologen, en met name bestuurskundigen zijn onderzoek waarvoor hij urenlange diepgravende gesprekken voerde met lager opgeleiden die afstand tot de politiek ervaren. Verschillende bestuurskundigen vroegen zich af of bepaalde dingen ook echt wel zo waren gezegd. Ze vroegen zich af of Noordzij niet alleen de extreme uitspraken benadrukte. Moesten die mensen niet tegen zichzelf in bescherming worden genomen? Zij waren geschokt over hoe lager opgeleide respondenten tegen politici aankeken. Ik was ook geschokt, maar door de reactie van de mensen die met klinkende resultaten een vierjarige wetenschappelijke studie hebben afgerond en niet wisten dat een groot deel van de Nederlanders op zo'n manier over politici spreekt. Hoe kan dat? In de haven hoorde ik mensen nooit anders over politici spreken totdat ik in het gebouw van de Erasmus Universiteit rondliep. Bestuurskundigen houden zich bezig met hoe je beleid het beste kunt vormgeven. Ik vind het daarom zorgelijk dat veel van hen niet weten hoe een groot deel van de samenleving tegen bepaalde problemen aankijkt.'

In uw oratie maakt u onderscheid tussen enerzijds dociliteit, waarbij lager opgeleide burgers statusverschillen herkennen en erkennen, en opstandigheid, waarbij burgers de statusverschillen weliswaar herkennen, maar niet erkennen. Is de ene groep groter, dan de andere?

'Daar durf ik nog niets over te zeggen. Ik denk dat dit per domein erg verschillend is. Ook laagopgeleide ouders vinden het belangrijk dat hun kinderen hun best doen op school en zullen daardoor die dociliteit als aanvaarding sneller hebben, dan in bijvoorbeeld het politieke domein. Het politieke domein is in belofte egalitair. Volgens de letter zijn we allemaal gelijk in dit politieke systeem, maar in de praktijk zijn we dat niet. Dat wekt woede en frustratie op. Dat kan op allerlei manieren tot opstandigheid leiden. In het onderwijsdomein waarin ouders graag willen dat hun kinderen daarin verder komen, accepteer je dingen meer als nastrevenswaardig en omarm je die misschien.' ♦

STEEF

APPELTJE-EITJE

Ruim anderhalf jaar is ze nu. Mijn dochter. En om een idee te geven in welke fase we zitten: iedereen vraagt of ze al loopt, maar wij zijn al blij dat ze kruipt. Ik ben nu meer thuis, dat was ook de bedoeling. Tot nu toe waren alle clichés waar, dus 'ze groeien zo snel op', zie ik ook en daar wilde ik dus niets van missen.

Ik mis de klas. Ik mis de pubers die met en zonder zin mijn klaslokaal binnen slenteren. De nieuwe start die je elke dag maakt. Ik mis mijn stichtelijke woorden over het belang van ons vak aan het begin van het schooljaar. De stilte als ze aan het werk zijn.

Thuis voel ik mij als een leraar in zijn eerste schooljaar. Kom, we gaan een middagdutje doen, lekker even slapen. Nee, niet? Je blijft krijsen? Nee, we gaan nu niet op mijn telefoon. Lekker even een boterhammetje dan? Nee, verkeerd beleg gekozen? Oké, dan druk je toch de boterham omgekeerd op de tafel. Nee, we gaan nu niet op mijn telefoon. Even een boekje lezen samen? Nee, verkeerde boek? Ander boek? Oké, even Nijntje kijken op de telefoon dan. Vooruit.

Ik mis het telefoonhotel. Ik mis het buffelen. Ik mis de eerste keer streng doen en het voet bij stuk houden. Ik mis de dynamiek, de grapjes, mijn grapjes. De verhalen over de grootste problemen van de middelbare school. Ik mis de leerlingen die *wel* het nieuws volgen.

Thuis, als ik in de ochtend het nieuws aanzet, roept er één 'Nijntje, Nijntje, Nijntje' en kruipt naar de televisie. Oké, vooruit, één aflevering *Nijntje* en dan breng ik je weg. Twee dagen gaat ze naar het kinderdagverblijf. Daar zijn ze gek op haar. Je hoort haar nooit, ze kan goed spelen, luistert, is lief en zorgzaam voor de andere kinderen.

Ik kan nu pas invoelen wat die ouders tijdens mentorgesprekken voelden, met een voorbeeldig kind op school, maar een draak thuis. Ik dacht deze periode pedagogisch wel gemakkelijk door te komen, maar vergeleken met een dreumes - en ik houd nu al mijn hart vast voor 'ik ben twee en ik zeg nee' - lijken zelfs de lastigste leerlingen van vroeger opeens appeltje-eitje.

Geef mij dus maar een klas vol pubers: daar weet ik wel raad mee. Ik neem bij deze alles terug wat ik ooit over ouders en opvoeding heb gezegd. Mij hoor je er voorlopig niet meer over.

Stef van der Linden
(maatschappijleer.net)

